Sayı/*Number* 10 Ağustos / *August* 2011 ISSN 1308-2922

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Kapak Bilgi : IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Gidişi, ALBÜM, TSMK H. 2134, v. 1a.

Evliya Çelebi
ÖZEL SAYISI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/*Number* 10 Ağustos /*August* 2011 ISSN 1308 - 2922

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editör
Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi
Gülderen ALTINTAŞ

Baskı
Turkuaz Ofset
0258 372 21 11

Yazışma Adresi
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2
Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47
e-posta: **pausbed@pau.edu.tr**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM
Doç. Dr. Aydın SARI
Doç. Dr. İsmet PARLAK
Doç. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Doç. Dr. Şükran TOK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Coşkun DAŞBACAK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Karaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAMİZKAN	Ege Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreterya
Recep DURMUŞ
Azize ŞIRALI EKMEKÇİ

İÇİNDEKİLER/*CONTENTS*

Mehmet Ali ÜNAL **1**
Evliya Çelebi'ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmed Paşa
An Ottoman Vizier According to Evliya Çelebi: Seydi Ahmed Pasha

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT **25**
Hayranlık Uyandıran Kültür Şokları: Batı Avrupa'dan ve Osmanlı'dan Birkaç Örnek
Le Choc Des Cultures Décliné à L'admiratif: Quelques Exemples Ouest-Européens et Ottomans

Mehmet Yaşar ERTAŞ **43**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar
The Roads in the Seyahatname of Evliya: Highways, Bridges and Caravanserais

Nurettin GEMİCİ..... **55**
Evliya Çelebi Medine'de
Evliya Çelebi in Medina

Yasemin BEYAZIT..... **67**
Evliya Çelebi'nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Hanı Abdal Han
An Important Portrait as Presented by Evliya Çelebi: Abdal Khan of Bitlis

Mehmet Yaşar ERTAŞ - Kağan EĞNİM..... **83**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar
Diseases in the Evliya Celebi's Travelbook

Selim PARLAZ **109**
Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar
Genoa and the Genoese in Evliya Çelebi's Travelbook

Türkan ERDOĞAN..... **117**
Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri
East-West Image and Human Descriptions in Alexander W. Kinglake's Eothen

Bekir BİÇER..... **127**
Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilası
The Invasion of Turkistan Through the Eyes Traweller

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sayı 10, 2011, Sayfa 127-145

SEYYAHLARIN GÖZÜYLE TÜRKİSTAN'IN İSTİLASI

Bekir Biçer*

Özet
Bu çalışmamızda seyyahların gözüyle Türkistan'ın istilası konusu ele alınacaktır. On üç ayrı seyyahın gezi notlarına yer verilmiştir. Seyyahların işgalle ilgili yazıları bir araya getirilmiştir. Eserler birbirini tamamladığı için aynı zamanda bilgileri test etme imkanı doğmuştur. Seyahatnâmelere göre Türkistan'ın istila hazırlıkları, aşamaları ve gerekçeleri ele alınmıştır. Bu bölgede Ruslar'ın ve Çinlilerin Türklere yönelik katliamları ve işgalcilerin Orta Asya'da yerleşme çabaları işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkistan, Türkistan'ın İstilası, Seyahatnâme*

THE INVASION OF TURKISTAN THROUGH THE EYES TRAWELLER

Abstract
This work covers the invasion of Turkistan through the eyes of travellers. Travel diaries of thirteen travellers have been used as a reference. The writings of the travellers about the invasion have been compiled. The fact that the works complement each other makes it possible to (compare=test) information presented. Preparation of the invasion of Turkistan, the stages and the reasons for the invasion is discussed. The massacre of the Russians and the Chinese against the Turks and the efforts of the invaders to settle in the area is discussed.

Key Words: *Turkistan, Invasion of Turkistan, Travel Document*

GİRİŞ

Seyahatnâmeler tarihin en önemli yazılı kaynaklarındandır. Bu tür eserler Türk tarihi için de kayda değer vesikalardır. Çünkü yabancı ve yerli gözlemciler, yaşadıklarını ve gözlemlediklerini yazıya geçirerek, tarihin canlı tanıkları olmuşlardır. Seyahatnâmeler tarihe kaynak olarak kullanılırken, en çok objektif olmamakla eleştirilmişlerdir. Eleştirilerin haklılık payı da vardır. Ancak bu tür eserler, diğer kaynaklarla karşılaştırılır ve bilgilerin doğruluğu tespit edilirse tarihe kaynak olarak kullanılabilir[1].

Seyyahlar gezip gördükleri coğrafyayı, kültürü, toplumu, toplumun tarihini, ekonomik faaliyetlerini, sanatını ve kendilerince önemli buldukları olayları kayda geçerek tarihe bir not düşmüşlerdir. Seyyahların insana dair yazdıkları, çoğu zaman ilgi odağı olurken ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır. Çünkü seyyahlar çoğu zaman çok da masumane amaçlarla yola çıkmazlar. Bazen inandığı dinin misyoneri, bazen bağlı olduğu devletin ajanı olarak bir sömürgeci, bazen bir tarihi eser kaçakçısı, kimi zaman meraklı bir bilimsel araştırmacı ve cesur bir maceracı veya hayalperest birisi olabilir.

XIX. yüzyıla kadar yazılan gezi yazıları daha çok ilgi toplamıştır. Çünkü o zamana kadar insanlığın bilgi kaynakları çok kısıtlıydı. Dünya ulaşılamayacak oranda büyüktü ve milletler birbirlerini yeterince tanımıyorlardı. Dolayısıyla bir topluma dair yazılan eser, kısa zamanda başka dillere de çevriliyor, çoğu zaman yazdıklarına ve yazılış sebeplerine bağlı olarak bütün dünyada büyük bir ilgi topluyor veya tepkiye sebep oluyordu. Hatta bu tür gezi yazıları insanların öğrenme isteklerini kamçılıyor, meraklarını artırıyor ve yeni seyyahların yola çıkmasını sağlıyordu.

İnsanların birbirlerini tanıma ve anlama çabaları insanlık tarihi kadar eskidir.

[1] Zeki Velidi Toğan, Tarihte Usül, İstanbul 1985, s. 59, 60.

* Yrd. Doç. Dr., Konya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KONYA
e-posta: bekirbicer004@gmail.com

Avrupalıların Asya'yı özellikle Orta Asya'yı tanıma girişimleri ise Orta Çağda, önce XIII. yüzyılda Marko Polo, Plano Karpini, Fransız Rubruk ve Gonzales De Gravijo'nun seyahatnameleri ile başlamıştır. Özellikle İpek Yolu'nun öneminin azalmasıyla Asya kıtasına olan ilgi azalmıştır. Yeniçağlar boyunca yabancı diplomat, seyyah ve tüccarların ilgisi daha çok Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan üzerinde yoğunlaşmıştır.

XIX. yüzyılda Türkistan'a karşı olağanüstü bir ilgi ve merak başlamıştır. Batılı gezginler, haritacılar, seyyahlar, misyonerler, casuslar ve arkeologlar düzenli olarak keşif seferleri yapmışlardır. Bu ilgi artışının arkasındaki birinci etken, sanayileşme sonucu başlayan sanayi ülkelerinin ya da sanayisini kurmaya çalışan ülkelerin hammadde ve pazar arayışıdır. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan Rus yayılmacılığı Türk dünyası için büyük bir tehdit oluşturdu. Rus yayılmacılığı zamanlar dünyanın egemen gücü olma yolundaki İngiltere'yi, Orta Asya'ya komşu olan ve Türkistan üzerinde hesabı olan Çin'i ciddi boyutta rahatsız etmiştir. XIX. yüzyılda Türkistan büyük güçlerin çatışma alanı haline dönüşmüş ve ilgili devletler kozlarını paylaşabilmek için bütün güçlerini seferber etmiştir.

Bu çalışmamızda XIX. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyıl başlarında giderek yoğunlaşan Türkistan'daki yabancı ve yerli seyyahların eserlerini ele alacağız. Farklı amaç ve zamanlarda yapılan gezi ve gözlemlerin ortak noktalarını tespit ederek ve bir araya getirerek tarihimizin bu dönemine ışık tutmaya çalışacağız. Birbiriyle çelişen bilgiler diğer seyyahların verdiği bilgilerle düzeltilecektir. Seyyahların ortak özellikleri Ruslar'ın ve Çin'in bölgeyi işgal zamanlarda bölgede bulunmaları ve işgallere bizzat tanıklık yapmalarıdır. Çalışmada seyyahların metinlerine bağlı kalınacak eleştiri ve düzeltmeler diğer seyyahların verdiği bilgilerle sağlanacaktır.

Yakın Çağda ise Sanayi İnkılabı'ndan sonra sömürgeciliğin hızlanması batının doğuya olan ilgisini artırmış ve bu ilgi oryantalizmi (şarkiyatçılığı) doğurmuştur. Oryantalizm, doğuyu anlamak ve doğuya egemen olmak için bilimsellik adı altında yürütülen sinsi planın adıdır. Oryantalizm, emperyalizme paralel olarak gelişmiştir. Cemil Meriç'in deyimiyle "sömürgeciliğin keşif koludur." Emperyalist politikaların üretilmesi ve bu üretilen bilginin meşrulaştırılmasına yardımcı olması bakımından önemli hizmetlerde bulunmuştur. Oryantalizm ve emperyalizm; ortak amaç, kullandıkları ilim, fikir, maddi malzeme ve icra ettikleri faaliyetler açısından eş anlamlıdır.[2]

Seyyahların bir kısmı Şarkiyatçı (Türkolog) olmasına rağmen çalışmamızı Oryantalizm bağlamında ele almadık. Çünkü seyyahların hepsi Oryantalist değil. Mesela Türkistan'a seyahat eden seyyahlardan Mehmet Emin Efendi, İslâm birliğine katkı sağlamak için; Habibzâde Ahmed Kemal, Türkçü ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Turan için görevlendirilmiştir. Bir Müslüman Türk aydını olan Muhammed Zahid Bigi ana ve ata yurdunu büyük bir özlem ve ümitle ziyaret etmiştir. Karçınzâde Süleyman Şükrü, Osmanlı Devleti'nde memuriyet yaparken devlete küsmüş ve uzun bir seyahata çıkmış Müslüman- Türk aydınıdır. E. Schuyler, Amerika Birleşik Devletleri'nin Petersburg sefareti ikinci sır kâtibidir. I. A. Mac Gahan, New York Herald Gazetesi'nin muhabiri ve ikisi de oldukça objektiftir. Arminius Vambery Türkistan'da Macar köklerini aramaktadır. W. Radloff ve N.F. Katanov ise şarkiyatçı olmasına rağmen bilimsel kimlikleri de olan araştırmacılardır.

Türkistan'a olan ilgiye örnek olması ve konuya girişi sağlaması açısından 19. yy. da batılı seyyahların amaç, faaliyet ve edindikleri bilgiler hakkında kısa bilgiler verelim. Türkistan'a gelen ilk Rus seyyahlar Filip Efremov, M. N. Mourariev ve Baronde Meyendorff'tur. Meyendorff'un arkasından bu bölge, Batılı seyyahların akınına uğramıştır. Bu dönemde Türkistan'a gelen ilk Batılı seyyah grubu Nazaroff, Eversmann and Jakovl ve Mouraview'dan oluşmuştur ve gözlemleri birleştirilerek yayınlanmıştır.[3]

[2] Oryantalizmle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır; Oryantalistler ve İslâmiyatçılar, Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi (Çev. Bedirhan Muhip), İstanbul 1989; Edward Said, Oryantalizm, (Tercüme N. Uzel), İstanbul 1982; V. V Barthold, Asya'nın Keşfi Rusya ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi, (Çev.K. Bayraktar- A. Meral), İstanbul 2000.

[3] Nazaroff's expedition to Kokand, Everesmann and Jakovlew's Account of Bucharia and Capt. Mouraview's embassy to Turkomania and Chiva, Russian

Bu ekip Moskova'dan, Orenburg'a, oradan da Kazak bozkırlarından geçerek Buhara, Semerkant, Taşkent, Bedahşan ve Hokand'ı ziyaret etmiştir. Uzmanlar Türkistan'la ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Türkistan'ın coğrafi ve jeolojik yapısı, tarımsal ürünleri, suları, su ürünleri, böcekler ve ürünlerin muhafazası konusunda bulduğu her türlü bilgiyi kaydetmişlerdir. Bölgede kurulan antik medeniyetlere ait tarihi kalıntılar, şehirlerin mimari yapısı ve yapı malzemeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi toplamışlardır. İslâmi dönemdeki camii, türbe, tekke, medreseler ve eğitim sistemiyle ilgili kapsamlı bilgiler derlemişlerdir. Bir batılı önyargısıyla yerli halklara vahşiler gözüyle bakılmış ve halk yabancı düşmanlığıyla suçlanmıştır. Boylar arasındaki kavgalar ve etnik çatışmalar abartılı olarak kaydedilmiştir. Toplumun yaşantısı ilkel olarak tanımlanmış, Türklerdeki sosyal hayat çadır, göçebe yaşam ve at arabalarından ibaret olarak gösterilmiştir. Ayrıca hanlıkların tarihiyle ilgili bilgiler toplanmış ve Türk hanlıklarıyla diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmışlardır.

Meşhur ve önemli bir seyyah da Alexander Burnes'dir.[4] Doğu Hindistan şirketinde çalışmış, yerel dilleri ve Farsçayı öğrenmiş, İngiliz yönetimi tarafından 1829 yılında Afganistan ve Türkistan'a gönderilmiştir. Tipik bir batılı olan seyyah olaylara İngiliz penceresinden bakmış Müslüman ifadesi yerine birçok şarkiyatçı gibi Müslümanlar için Muhammedî ismini kullanmıştır. Seyyah; Buhara, Kırgız stepleri ve Hazar havzasında gezmiştir. Buhara'yı çok beğenmiş ve "Dünyanın Cenneti" adıyla zikretmiştir. Şehrin güvenliği harika, temizlik çok iyi ve pazarları çok canlıdır. Buhara ve Semerkant'ın Ruslarla ticaretleri ileri seviyededir, Ruslar ve Türkler arasındaki ticarette aracılığı Tatarlar yapıyordu. Türkistan'da din ayrımı politikası çok bariz, Rus köleler zor durumda, karaborsacılık yapan Hintliler çok mutsuz ve özgürlükleri yoktur. Hindistan'da olsalardı daha iyi şartlarda yaşarlardı diye düşünmektedir. Ruslar, batılıların Rus Asya'sına girmelerinden çok rahatsızlar. Hanlıkların yönetimi tamamıyla despotiktir. Sonuç olarak bu coğrafyanın mutlaka medenileşmesi gerektiğine inanmaktadır.

Joseph Wolff;[5] aslen Yahudi olan bu yazar kayıp Yahudilerin izini sürmek ve onlarla tanışmak istiyor ve bu amaçla uzun bir yolculuğa çıkıyor. Mısır ve İstanbul'dan sonra adım adım Anadolu'yu gezmiş uğradığı her şehrin dini, etnik ve ekonomik yapısına ilişkin bilgiler toplamıştır. Özellikle Ermeniler hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. 19. yy Türkiye'si için çok değerli bir kaynaktır. Seyyah İran üzerinden Horasan'a gidiyor. Buradaki Türk yoğunluğuna nispetle Horasan'ı "Türkistan" olarak adlandırıyor. Türkmenistan'da incelemelerde bulunuyor, Türkmenleri yakından tanıyor ve yüzden fazla Türkmen boyunun ismini kaydediyor.

İran'da güvenli seyahat edemediği için "İncil'in hâkim olduğu koca Rus İmparatorluğunda daha rahat yolculuk yapabileceğini" ümit ediyor. Bütün seyyahların yaptığı gibi öncelikle Buhara'ya gidiyor. Musevî olduğunu belgeleyerek gezme izni alıyor. Israrla Hrıstiyan olmadığını ve casusluk yapmayacağını temin ederek can güvenliğini sağlıyor. Bölgeyle ilgili kapsamlı bilgiler topluyor. Buhara'nın kurucusunun Efrasyab olduğunu kaydediyor. Buhara'da sürekli taht kavgasının yaşandığını ilave ediyor. Buhara Hanlığının Orenburg valisiyle iyi ilişkiler kurduğunu, valinin Buhara hanına yedi yüz yazma Farsça eser hediye ettiğini zikrediyor. Buhara Hanlığının sünni politikasına karşı çıkıyor ve Musevilere farklı kıyafet giydirmelerini eleştiriyor. Şiiler, Yahudiler ve Rus esirler hakkında bilgiler veriyor. Gittiği her şehirde Musevi cemaatinin temsilcileriyle toplantı yapıyor. Musevilerin sayısını, isimlerini ve mesleklerini kaydediyor. Onlara sürekli iyi bir gelecek vaat ediyor. Sonra Hive Hanlığını ziyaret ediyor. Türkmenlerin Hive Hanlığına karşı tutumlarını tespit ediyor ve Türkmenlerin Hive hanına vergi verdiğini ifade ediyor.

Mission into the İnterior Asia; Translated from the Germany, London, 1823; Emin Özdemir, Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnâmeleri, History Studies, Volume 2/2 2010

[4] Alexander Burnes, Travel into Bokhara, Harvard College Lıbrary, London, 1834.

[5] Joseph Wolff, Researches and Missionary Labours Jews, Muhammedans and other Sects, During Hıs Travels Between the Year 1831- 1834, Phıladelphaa, 1837.

Kaynaklar

Bu girişin ardından eserlerini kaynak olarak kullanacağımız seyyahları ve onların eserlerini kısaca tanıtıp asıl konumuza devam edebiliriz:

XIX. yüzyılda Türkistan'a yaptığı seyahatle uzun süre tartışılan ünlü isim Arminius Vambery'dir[6]. Macar asıllı Musevi olan yazar, İngiltere ve Osmanlı hükümeti hesabına çalışmıştır. İstanbul'da dört yıl ikamet ederek saygınlık kazanmış, İstanbul Türkçesini ve İslâmî geleneği öğrenmiştir. Reşid Efendi adıyla sahte şeyhlik belgesi almış ve şeyh sıfatıyla Anadolu, İran ve Türkistan'ı gezmiştir. Macarların kökenini araştırmak için yola çıkmış, Türkistan'da Türk toplulukları arasında uzun süre yaşamış ve ciddi araştırmalar yapmıştır. "Balkanlar'dan Mançu'ya kadar Türkçe konuşarak gidebilirsiniz." sözü bu yazara aittir.

W. Radloff, Almanya'da 1837'de doğmuş, Sibirya ve Türkistan'da yaşayan milletleri ve kültürleri araştırmak için Petersburg'a gitmiş ve Rusya'nın hizmetine girmiştir. W. Radloff, Sibirya'da 1859'dan 1871'e kadar on iki yıl kaldı. Türk boyları ve ülkelerine seyahatler yaptı. 1868'de Yedi Su mıntıkasına ve Semerkand'a, 1869'da İli Vadisi'ne, 1870'de Çin elindeki ülkelere geçti. Müslüman mekteplerin müfettişliği vazifesi ile 1873'e kadar on bir yıl Kazan'da kaldı. 1883'ten ölümüne kadar bilimsel araştırmalarını sürdürdü. Radloff, "Türkoloji" alanında devir açan bir dev şahsiyet olarak bilim tarihinde yerini aldı[7].

Adı Nikolay Fyodoriç Katanov[8], Tatarca Kızıloğlu, 1862'de Yenisey' de Abakan nehri yakınında Üzüm köyünde doğdu. Annesi ve babası Tatar ve Ortodoks Hırıstiyan. Şaman törenlerine ve ruhlara inanarak büyüdü. 1884'de Latince, Yunanca, Fransızca ve Almanca öğrenerek kolejden mezun oldu. 1894 te doğu dilleri (Arapça, Farsça ve Türkçe) doktoru oldu. Bilimler Akademisi adına Doğu ve Batı Sibirya, Kuzey Moğolistan, Dzungarya ve Çin Türkistan'ında, Türk kabilelerinin dillerini, dinlerini ve geleneklerini ayrıntılı bir şekilde inceledi. Bu seyahati (1889-1892) dört yıl sürdü.

Henri De Couliboeuf De Blocqueville, [9] bir Fransız subayı olan yazar 1860'ta Tahran'da bulunup İran ordusunda durumuna uygun bir mevkii elde etmeye çalışmıştı. İran Şahı Muzaffer, Horasan'dan Türkmenistan'a hareket eden bir kolorduya, yazarı, fotoğrafçı olarak tayin etti. Blocqueville, resimler çekecek ve savaş tablolarıyla şahı ölümsüzleştirecekti. Ancak İran ordusu Teke Türkmenlerinin baskınıyla bozguna uğradı, yazarla birlikte ordunun bir kısmı da esir alındı. Yazarımız 1860'tan itibaren on dört ay Türkmenler elinde tutsak kaldı. Tutsaklığı esnasında Türkmenleri yakından tanımaya çalıştı. Türkmenlerin aile hayatını, geleneklerini derledi, çektiği fotoğrafları, çizdiği taslak ve gravürleri de kitabına koyarak Türk kültürüne büyük bir hizmette bulundu.

E. Schuyler,[10] Amerika Birleşik Devletleri'nin Petersburg sefaretinin ikinci sır katibidir. Diplomat olarak 23 Mart 1873'te işgalci Rus ordularıyla birlikte Türkistan bölgesine bir gezi yapmıştır. Hatıraları 1876'da New York'ta yayınlanmıştır. Eser Türkistan'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Eser, Mekteb-i Bahriye-yi Şahane'nin İngilizce muallimi Kolağası Ahmed Efendi tarafından "Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnâmesi" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser 1878 yılında Basiret Gazetesinde cüzler halinde yayınlanmıştır.

I. A. Mac Gahan,[11] New York Herald Gazetesinin muhabiri olarak Rus ordusu ile birlikte Hive seferine katılıp gördüklerini tarafsız bir gözle nakletmiş ve Ruslar'ın katliamını canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Eserinde Rus istilası sırasında Türkistan'ın durumu, halkın yaşayışı ve gelenekleri hakkında kayda değer bilgiler vardır. Eser 1874'de New York'ta, 1875'de Londra'da basılmış, Kolağası Ahmed tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve 1876'da Basiret Gazetesinde yayınlanmıştır.

[6] Arminius Vambery, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (Haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul 1993, s. 7-16.

[7] W. Radloff, Sibirya'dan Seçmeler, (Çev. Ahmet Temir), Ankara 1986, s. VIII, IX.

[8] N. F. Katanov, Türk Kabileleri Arasında, (Çev. Atilla Bağcı), Kömen Yayınları, Konya 1984.

[9] Henri De Couliboeuf De Blocqueville, Türkmenler Arasında, (Çev. R. Akdemir), Ankara 1986.

[10] E. Schuyler, Türkistan Seyahatnâmesi, (Çev. Kolağası Ahmed, Haz. A. Ahmetbeyoğlu- K. Özcan- İ. Keskin), İstanbul 2003.

[11] İ. A. Mac Gahan, Hive Seyahatnâmesi ve Tarihi Musavver, (Çev. Kolağası Ahmed, Haz.İsmail Aka- Mehmet Ersan), İzmir 1995; Özcan Mert, Amerikalı İki Seyyahın XIX . yüzyıl Türkistan' ile İlgili Eserleri, Türk Kültürü, S. 218, s. 185-201.

Gabriel Bonvalot[12], bir Fransız ilim adamıdır. Moskova'dan başlayp Taşkent, Karşi, Şirâbad ve Semarkand'ı kapsayan uzun ve meşakkatli Orta Asya gezisine dair anılarını yazmıştır. Eser Eski Yurt adıyla yayınlanmıştır. Bir yabancının bu topraklarda gördüklerini ve yaşadıklarını mükemmel bir dille kaleme almasıyla ortaya çıkan harika bir edebi eserdir. Kimi zaman sal ile kimi zaman gemi ile kimi zaman da tahtadan yapılmış bir at arabası olan tarantas ile yaptığı yolculuk boyunca Bonvalot, etkileyici tasvirleri ve kusursuz gözlemleriyle bölgenin XIX. yüzyıldaki halinin resmini çizmiştir.

Muhammed Zahir Bigi'nin,[13] Maveraünnehir'de Seyahat adlı eseri, Zahir Bigi'nin 1893'de Türkistan'a yapmış olduğu bir gezi sırasında tuttuğu notlardan oluşun bir kitaptır. Rusya'nın batısında yaşayan Ceditçi bir Tatar mollasının, doğuda Rus kültürü ve modern hayatla henüz tanışan dindaşları hakkındaki gözlemlerini içermektedir. Zahir Bigi, Türkistan'ın özellikle Buhara ve Semerkand'ın toplumsal ve kültürel durumu, eğitim sistemi, örf ve adetleri hakkında mukayeseli ve ilmi nitelikte bilgiler vermektedir. Yazar bir taraftan Batı kültürü ile Doğu kültürü arasındaki farkları yansıtırken diğer yandan da göreceli olarak "Batılı" olan Avrupai Rusya'daki Müslümanlarla, onların Türkistan'daki dindaşları ve soydaşları arasında karşılaştırmalar yapmaktadır.

Aleksandr Kolesnikov;[14] Rus araştırmacı, seyyah, diplomat, komutan ve istihbaratçıların rapor, bildiri ve anılarını – ki hepsi seyyah özelliği taşıyor- Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar adıyla yayınlamıştır. Ruslar'ın Kaşgar'a düzenledikleri sefer, gezi ve seyahatler sırasında bölgeyi coğrafi, askeri, ekonomik, dini ve folklorik yönden kapsamlı olarak incelemiş, elde edilen bilgileri ve sağladıkları katkıları bütün olarak sunmaya çalışmıştır. Kaşgar adıyla anılan bölge Doğu Türkistan'ın diğer adıdır. Dünyanın en büyük uygarlıklarının izlerini barındıran bu bölgeye "Arkeologların Mekkesi" denilmiştir. Çin işgali altındaki bu bölgeye Ruslar'ın ilgisi malumdur.

Habibzâde Ahmed Kemal;[15] Rodoslu olan yazar, idealist, Türkçü, Turancı, İttihatçı bir öğretmen ve bir Osmanlı aydınıdır. Bizzat Talat Paşa tarafından seçilmiş ve Doğu Türkistan'da görevlendirilmiştir. Ziya Gökalpde tecrübe ve tavsiyeleriyle ona yol ve yön göstermiştir. Yazar 1913 yılında İstanbul'dan çıkmış, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Taşkent'e ulaşmıştır. Beş yıllık meşakkatli ama şerefli bir mücadelenin ardından 1918 yılında Türkiye'ye dönmüş ve daha sonra hatıralarını yayınlamıştır.

Aurel Stein[16], Macar kökenli bir gezgin ve arkeologtur. İngiliz hükümeti adına çalışmış, yaptığı çalışmalardan dolayı Sir unvanını almıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Hindistan üzerinden Turfan, Hotan ve Haço'ya 1900, 1906 ve 1913 yılında üç önemli sefer düzenlemiştir. Bu yöredeki çok sayıda arkeolojik buluntuları, çeşitli yazmaları, önce Hindistan'a sonra İngiltere'ye yollamıştır. Gezilerini beş kitapta toplamıştır. Bu kitaplardan en önemlisi "İnnermost Asia"dır.

Mehmet Emin Efendi'nin[17] hayatı ve eserleri hakkında çok az bilgimiz vardır. Aslen Türkistanlı olup, İstanbul'da tahsil ve terbiye görmüştür. Katiplik mesleğini bırakarak uzun bir seyahate çıkmıştır. Avrupa ülkelerini gezdikten sonra "İttihadı İslâm" binasına bir taş ilave edebilmek maksadıyla Orta Asya'ya seyahat etmiştir. 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı öncesi İstanbul'dan ayrılmış, Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Türkistan'a ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'ne mensup olmanın ayrıcalığını kullanarak çok yoğun saygı ve itibar görmüştür. Türkleri işgale ve her türlü geriliğe karşı uyandırmaya çalışmıştır. İki bölümden oluşan hatıralarının birinci bölümü Ahmet Mithat Efendi'nin önsözüyle "Asya'yı Vustaya Seyahat" adıyla yayınlanmıştır.

Karçınzade Süleyman Şükrü,[18] Eğirdirli olan seyyahımızın eseri bir dünya seyahatnamesi

[12] Gabriel Bonvalot, Eski Yurt, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 2005.

[13] Muhammed Zahir Bigi, Maveraünnehir'de Seyahat, (Haz. A. Kanlıdere), İstanbul 2005.

[14] Aleksandr Kolesnikov, Rus Seyyahların Gözüyle Türkistan, (Çev. Rakhat Abdieva, Haz, İlyas Kamalov) TTK. Ankara 2010.

[15] Habibzâde Ahmed Kemal, Çin -Türkistan Hatıraları, (Haz. N. A. Özalp), İstanbul 1996.

[16] Aurel Stein, On Ancient Central-Asian Tracks, University of Chicago Press, 1974.

[17] Mehmet Emin Efendi, İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat, (Haz. R. Akdemir), Ankara 1986.

[18] Karçınzâde Süleyman Şükrü, Seyahat'ül- Kübra (Haz. Salih Şapçı), Eğirdir 2005; Hasan Mert, XX..yy. Başında Osmanlı Seyahatnâme ve Hatıralarında Türkistan, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri Kitabı, Ankara 2007.

niteliği taşır. Ancak Türk-İslâm dünyasına karşı özel bir ilgisi vardır. Bu gezisi sırasında Türkistan hakkında önemli bilgiler vermiştir. 1902-1907 yılları arasında Aşkabat, Buhara, Bakü, Doğu Türkistan ve Sibirya hakkında kayda değer bilgiler toplamış ve eserini 1907'de büyük Türk aydını Abdürreşit İbrahim'in Ülfet matbaasında bastırmıştır.

Rus Yayılmacılığı

Kullandığımız kaynakları kısaca tanıttıktan sonra şimdi seyyahların Türkistan gözlemlerine geçebiliriz. Bütün seyyahlar eserlerinde Türkistan'ın coğrafi özelliklerinden; özellikle iklimi, ulaşım şartları, yerleşimi, beslenme şekilleri, yaşadıkları korkular ve çektikleri sıkıntılardan uzun uzun ve edebi bir üslupla söz etmişleridir. Ayrıca Türkistan'daki Rus ve Çin varlığından da yoğun olarak bahsetmişlerdir. Çünkü çoğu kez izinlerini egemen devletlerden almışlar, daha çok işgalcilerin denetimleri ve korumaları altında çalışmışlardır. Seyyahların Türkistan'a ulaştıkları dönemde Türkistan'ın batısı Ruslar, doğusu da Çinliler tarafından işgal edilmişti. Türkistan'ın genel manzarası şöyleydi:

Türkler'in anavatanı olan Orta Asya, Merkezi Asya, Turan ve Türk İli gibi terimlerle ifade edilmiş bir coğrafyadır. Türkistan tarih boyunca Türklere vatan olmuştur. Batıda Volga Nehri ve Hazar Denizi, doğuda Altay Dağı ve Doğu Türkistan veya Kaşgar'ın doğu sınırları, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde ise Tobol, Tomsk vilayetleri (Sibirya) arasında yer alan Türkistan, tarihinin çeşitli dönemlerinde yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olması ve stratejik konumundan dolayı istilacı güçlerin hedefi haline gelmiştir. Nitekim Rusya bu istilacı güçlerin en başında gelmektedir. Ruslar 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan hanlıklarını işgal etmiştir. Özellikle Çar Deli Petro (1679-1729) zamanında Ruslar güneye doğru ilerlemeye çalışmış ve Türkistan'ı istila etme politikalarının esaslarını belirlemiştir.

Rus yayılmacılığının öncüleri Rus tüccarları, devlet memurları ve seyyahlar olmuştur. Rus askerleri daha önce kimsenin giremediği yerleri keşfediyor, coğrafi haritalar çiziyor ve yeni yollar açıyorlardı. Rusya ile geniş topraklarda yaşayan halklar arasında diplomatik, siyasi, ticari, ekonomik, kültürel ve dini ilişkilerin geliştirilmesi hedefleniyordu. Orenburg ve Sibirya valileri Başkurtlar, Kırgızlar ve Kalmuklar arasındaki kabile anlaşmazlıklarından yararlanarak böl ve yönet ilkesini benimsemişlerdi. Diğer bir deyişle huzursuz ve birbirine düşman halkların birini diğerinin yardımıyla güçsüzleştirme kuralına göre hareket etmeye başlamışlardı. Örneğin; Ruslar, Orta Asya ile serbest ticaret yapabilmek için 1824'de Kırgız Hanlığını tamamen lağv edip bunun yerine ahaliyi üç fırkaya bölerek her birinin başına bir sultan vekili tayin ettiler. Birkaç sene sonra akçe kuvvetiyle taraftarlar peyda edip ittifaklar yoluyla yönetime doğrudan müdahale ettiler.[19] 1834 ile 1853 yılları arasında Rusya, Asya sınırlarının sağlamlaştırılması ve genişletilmesi için çalışmış, hükümet bilinçli ve tutarlı bir şekilde bütün önlemleri almıştı. Ruslar bölgede askeri diplomatik, istihbarat ve bilimsel araştırmaları sürdürmüştür."[20] Bütün bunların sonucu olarak 1865 yılında Taşkent, 1873'de Buhara ve Hive hanlıkları Rus hakimiyeti altına alınmış ve 1876'da ise Hokand Hanlığının varlığına son verilmiştir. Böylelikle Ruslar'ın Batı Türkistan'ı işgalleri büyük oranda tamamlanmıştır.[21]

Ruslar Türkistan'ı işgal etmek ve elinde tutmak için her türlü hazırlığı yapmıştır. Rus askeri okullarında Şarkiyatçı subaylara Kırgızca, Türkçe, Tatarca, Farsça, Moğolca ve Mançuca öğretiliyordu. Ayrıca Doğu tarihi, kültürü, Kur'an ve din bilgisi dersleri veriliyordu. Mezun öğrenciler dört aylık bir süre için İran ve Türkiye'de görevlendiriliyordu. Rusya Türkistan'da kalıcı olabilmek için her türlü imkanı seferber etmişti. 1900, de Şarkiyat Enstitisü kurulmuş ve Doğu Toplumları Kütüphanesi açılmıştı. Türkistan valisinin kütüphanesinde bölgeyle ilgili 13000 ciltten fazla kitap vardı. 1873'te Türkistan genel valisinin talimatıyla etnoğrafya, arkeoloji, tarih ve ekonomi ile ilgili 1400 resmin yer aldığı Türkistan bölgesi fotoğraf albümü oluşturuldu. Orta Asya'da sağlam bir konuma, istilalar ile değil, ülkenin esaslı bir şekilde araştırılması ile ulaşılırdı. Bölgede kalıcı olabilmek için para, tüfek ve kamçı gerekiyordu.[22]

[19] Schuyler, 2003: 33
[20] Kolesnikov, 2010: 33, 36.
[21] Schuyler, 2003: V, VI.
[22] Kolesnikov, 2010: 50, 58.

"Bundan evvel Türkistan'da seyahat gayet müşkil idi. Demir yolu sebebiyle şimdi o çöllerde seyahat kolay oldu. Demir yolu 1880, de başladı. 1888' de Amuderya'ya, sonra 1888'de Semerkand'a ulaştı. Bu yol bundan sonra Hindistan hududuna kadar uzatılacaktır. Bu sayede Rusya, Türkistan'da ve Orta Asya'da payidar olacaktır. Şu XIX. asrın nihayetinde Rusya Türkistan'ı tamamen istila edip Hindistan'a ulaşacaktır."[23]

W. Radloff, Rus işgalini haklı ve meşru gösterme çabasıyla Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal gerekçelerini şöyle açıklamaktadır: "Rusya, İli Vadisindeki durumu icabı Orenburg ile irtibat kurmak mecburiyetinde kaldığından ve Hokand Hanı da Kazak bozkır ahâlisine daima saldırmaya cesaret ettiğinden Hokand ile Rusya arasında ilk ciddi çarpışma meydana geldi. Mağrur ve kendi fikrine saplanmış Turan ahâlisinin, kafir diye nefret ettikleri kuzeydeki komşularının kuvvet nispeti hakkında en ufak bir bilgileri dahi yoktu. Sulh içinde kalmak, din için bir alçaklık ve ayıp olurdu. Mesele yalnız kafirleri tardetmek değil onları imha etmekti; çünkü öyle bir zaman gelmeliydi ki, eski kudreti tekrar kazanmak için güneyden sultan ve doğudan da hanlıkların kutsal halkı, Rus memleketine nüfuz etsindi. Burada mübalağa ettiğim zannedilmesin, çünkü bu sözleri, Buhara'ya birkaç verst yaklaştığımız günlerde dahi hakikaten kendim de duydum.

Rusya Orta Asya'ya daha fazla nüfuz etti. Türkistan, Çimkend'i zaptetti ve Taşkent'in alınması da bunun değişmez bir neticesi oldu. Sonra müttefik hanlıkları, Hokand ile Buhara'dan ayırmak için Hocend'i almak icap etti. Nihayet Sirderya ile Zerafşan arasındaki bu bölümün dağlarıyla sabit bir sınır kazanmak için Cizak'a kadar ilerledi. Ruslar, 1868 yılındaki yeni kargaşalar yüzünden, Buhara ile doğu arasındaki her türlü bağı kesmek ve emiri sağlam bir sulha sürüklemek maksadıyla Zerafşan Vadisine girmek zorunda kaldılar. Böylece Rusya, şimdi Orta Zerafşan'a kadar uzanan bir kama gibi Turan'a nüfuz etmiş bulunmaktadır"[24].

Mac Gahan eserinde Hive'nin işgalinden hareketle Rus işgalinin gerekçesini saçma bularak şöyle demektedir: "Ruslar'ın Hive üzerine asker sevkinin sebebine dair söylenenler ufak tefek şeylerden ibarettir. Maksadı gerçekleştirmek için bahane uydurulmuştur. Bahaneler şunlardır. Hiveliler yirmi bir Rus askerini esir edip sonra bırakmışlar, Rus kervanlarını vurup bundan feragat etmeyi kabul etmezlermiş."[25]

İşgali Kolaylaştıran Unsurlar

Rus işgali açık ve acı bir gerçektir ama galiba ondan daha elim olanı Türk dünyasının işgalleri kolaylaştıracak yapı ve tutum içinde olmasıdır. Bu gerçeği tespit eden Muhammed Zahir Bigi, Türkistan'ın önceki ve şimdiki halini karşılaştırarak şöyle demektedir: "Son zamanlara kadar Türkistan'ın yahut umûmen Orta Asya'nın Avrupa devletleri tarafından istila olunmaması çok gariptir. Zira kaç yüz seneden beri çobansız koyunlar gibi nizamsız, kuvvetsiz, sahipsiz kalmış memleketleri istila etmek o kadar büyük kuvvet gerektirmiyor. Orta Asya son zamanlara kadar Avrupa istilasından saklanıp kalmış ise, kendisinin kuvveti ile değil Avrupa devletlerinin gafletiyle yahut hazırsızlığı sebebiyledir.

Türkistan'da, Orta Asya'da, Ruslar'ın hareket tarihine nazar edip Rusya Devleti o tarafları nasıl istila etmiş görürsek bizim şu sözümüzü tasdik eden birkaç delil bulabiliriz. Zira görürüz ki; Rusya, Türkistan taraflarına ve Orta Asya hanlıklarına galebe etmiş, oraları istila etmiş ise de hiçbir yeri kuvvetiyle istila etmemiştir. Her yerde o yerin zaafından, kuvvetsizliğinden istifade edip toprakları veya o yerleri zahmetsiz, meşakkatsiz zapt etmiştir. Rus askeri Türkistan muharebelerinde zahmet görmüş ise, yalnız susuz, yolsuz çöllerde sefer meşakkatleri görmüştür". [26]

Yazar, yazılarını yenilmiş ama yenilgiyi bir türlü kabul edememiş Türk aydını psikolojisiyle kaleme almış ve yenilgilerden yine Türkleri sorumlu tutmuştur. İddiasını ispatlamak için Rusya yayılmacılığını örnekleyerek şöyle bir sonuca varmıştır: "Orenburg şehrinden başlamak üzere; Hokand, Akmescit, Tokmak, Bişkek, Evliya Ata, Hazret-i Türkistan, Çimkend işgal edildi, Taşkent ise Kırgız (Kazak) ların desteği ile istila edildi. Ayrıca Buhara Hanı'nın tutarsızlığı yüzünden Türkler başarısız oldu. Hocent, Uratepe, Cizah gibi şehirler

[23] Bigi, 2005: 77
[24] Radloff, 1986: 360-362.
[25] Gaban, 257.
[26] Bigi, 2010: 77-78.

Ruslar'ın eline geçti. Ruslar ciddi bir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek Semerkand'ı ele geçirdiler. Bundan sonra Hive Hanlığını almak için bahaneler bulmaya başladılar ve Rus askeri 1873'de Hive üzerine hücum etti. Muharebe gibi bir şey oldu. Hivede Buhara gibi Ruslar'ın eline geçti. 1875 senesinde Buhara Emiri'nin kabahatiyle Hokand'ta Hudâyar Han fitnesi ortadan kalktı. Hokand, Andican ve Nemengan Ruslar'ın eline geçti. Fitneler daima devam etti. Akıbet 1876'da Hokand Hanlığı tamamen yıkıldı, yerine Ferganski Oblast adında bir vilayet teşkil edildi. Maveraünnehir gibi bir memleket zahmetsiz, yalnız askerin çöllerde sefer meşakkatiyle Rus devletine kolay bir lokma oldu. Son zamanlara kadar gaflette kalmış İslâm memleketlerinde bir uyanış, bir inkılap ve terakkiler hâsıl olmaya başladı. Lakin bunlar ehillerin faydasına değil ecnebilerin faydasına "oldu.[27] Dememiştir..

Muhammed Zahir Bigi, Ceditci bir Müslüman Türk aydını olarak Müslüman dindaşlarını görmek için çıktığı yolculukta hâl ile mâziyi karşılaştırınca yüreği yanmış ve gördüklerinden büyük üzüntü duymuştur.

Seyahatnâmelerde, Ruslar'ın Türkistan'ı işgal etmelerini kolaylaştıran ve Muhammed Zahir Bigi'yi haklı çıkaran çok ciddi delil ve ipuçları vardır. Gerçekten Rusya beş milyon km alanı sadece askeri ve siyasi gücüyle değil, Türkler'in içinde taşıdığı zaafiyetleri kullanarak ele geçirmiştir. Türkler'in direncini kıran, Rusya'yı etkin ve egemen kılan unsurları şu şekilde sırlayabiliriz:

Orta Asya'nın ele geçirilmesi Rusya için iki yüz yıllık bir emel olup 1717- 1736 yılları arasında Müslüman'dan dönme Devlet Girey adlı kimse iki kere Hive üzerine sefer yapmıştır. Rusya, Türkmenleri kolay kolay yenemeyeceğini anlayınca Türkmenlerin ileri gelenlerini elde etmek yolunu keşfederek birçok hediye ve armağanlarla haberleşmeye girişip Hazar Denizi'nde kendisine münasip bir yer bulmuştur. Orenburg bölgesindeki Kırgız kabileleri de aynı şekilde davranmışlar, yani ileri gelenlerden bazılarını hediye ve akçe ile bazılarını da zorla kendilerine bağlamaya çalışmışlardır.[28]

Türkler arasında; "Her boy birbirine düşmandır. Boyların birbirlerine olan düşmanlığı düşmanlarına olandan daha çoktur. Bu nefret sonucu boylar düşmanlarına destek olmakta ve bu da işgalcilerle işbirliğine yol açmaktadır. İki boyun birleştiği pek görülmemiştir[29]. 170 bin Kalmuk, 1771, de asıl vatanları Çungarya'ya dönmek istedi. Sekiz ay müddetle yolda bulunup Kırgızlar tarafından gayet büyük telafat görüp yalnız yetmiş bin kadarı selametle Çungarya'ya vasıl olabildi.[30]

Türk kabilelerinden her biri yakınlık cihetiyle diğerine mensup olup bazen birkaç kısma bölünmüştür. Bunlardan her biri birer reis idaresinde bulunmuş ise de basit hükümet usulünü bile henüz öğrenememişlerdir. Ahâli katında politika veya hükümet lafzının manası malum olmayıp biri kendisine büyüklük vererek, cümlesine başbuğluk sıfatında bulunsa, onu derhal telef ederek emsaline ibret gösterirler. Bunun için aralarında hükümet, kanun ve nizam olmayıp cümlesi ekseriyete itaat ederler[31].

Türkmenler yirmi dört boydan oluşmaktadır. Bu kabilelerin her birisi kendisine ait bir arazi parçası üzerinde sulh ve sükun içinde yaşar ve müşterek bir tehlike halinde bütün halk göz açıp kapayıncaya kadar kısa zaman içinde hemen birleşirler. Her kabile, başkanını kendisi seçer. Bunlara Aksakal adını verirler. Bazı kabilelerde reis olarak eski ve köklü ailelerden gelen ve halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan "hanlara rastlanırsa da, sadece itibarlı bir aileden gelmek reis seçilmek için kâfi değildir. Bunun için başka şartlar ve vasıflar da aranır. Aksakal olarak seçilecek adamın akıllı, tecrübeli, âdil ve kabilenin menfaatlerini koruyabilecek kabiliyette bir şahıs olması gerekir. Aksakallar zaman zaman toplanarak, savaş hali, düşman toprağına yapılacak seferler, su kanallarının açılması, su bentlerinin tamiri gibi topluluğu ilgilendiren bütün konular üzerinde istişare eder ve karar verirler"[32].

[27] Yazar, Türk direnişlerinden yalnızca Göktepe Savaşını beğeniyor ve o savaşı Gazi Osman Paşa'nın Plevne müdafaasına benzetiyor. Buna karşılık Buhara Emiri'nin Ruslar'a hizmetleri karşılığında aldığı madalyayı ve hanın Rus Çarı'na (Ak Padişah) duyduğu saygı ve güveni görünce insanlarla konuşmaktan vazgeçip mezarları ziyaret etmeye başlıyor. Bak. Muhammed Zahir Bigi, s. 80, 102.

[28] Mehmet Emin Efendi, 1986: 4 - 132.

[29] Radloff, 1986: 318.

[30] Bigi, 2005: 67.

[31] Gahan, 208.

[32] Blocquville, 1986: 54. Türkmenlerin kabile yapıları

İran üzerinden Türkmenistan'a geçen A. Wambery; "Türkmen kabilelerinden Yumut Oymağının, Köklen Oymağı ile şiddetli bir düşmanlık içinde bulunduğunu öğrendim. Etrek'te bulunduğum sırada Yumutlarla Türkmenler arasında barış görüşmeleri yapılıyordu. Hiçbir şeye karar verilemeyip barış yapılamadığını sonradan öğrendim."[33] diyerek Türkmenlerin iç rekabetlerine dikkat çekmiştir. Türk milletine sıcak bakan hatta bazen kendini Türk gibi hisseden Wambery, Türk toplulukları arasındaki vahşeti görünce, bazı Türkler'in sonradan bozulmuş olduklarını yoksa Macar atalarının da bunlar gibi olamayacağını düşünerek Macar kökeninden şüpheye kapılmıştır. Yazar, özellikle Karakalpakların ve Türkmenlerin Hive Hanlığı ile mücadelelerini kaleme almıştır. Hive Hanlığının Çavundur boyundan esir aldıklarına yaptığı zulüm ve işkenceleri ise anlatmaya yüreği dayanmamış ve olanları hiç unutamamıştır[34].

Merv Hanı Muhammed Kurban Mahdum, Mehmet Emin Efendi'ye şöyle dert yanıyor: "Eyvah! Eyvah! Ruslar bütün memleketimizi istila edecekler. Zira biz perakende ve perişanız. Bizi birlik çemberine sokacak içimizde kimse yoktur."[35]

Özbekler mensup oldukları kabilenin namıyla beraber kuvvet ve kudretini hatta bazen de hangi kabilelere münasebeti olduğunu beyan ederler. Mamafih Özbeklerin Tacikler'den veya Tacikler'in Özbekler'den kız alıp vermesi pek nadir vuku bulur[36].

Ruslar Orta Asya'yı istila ederken sadece askeri kuvvet kullanmakla kalmadılar. Aynı zamanda Türk topluluklarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan faydalandılar. Türkler arasından kendilerine yardımcı olacak nitelikte işbirlikçiler buldular. Böylece hem istila hareketlerini daha da kolaylaştırdılar hem de Türk kavimlerini zayıf duruma düşürdüler. Ruslar çoğu zaman Türkler arasındaki cehalet ve gafletten istifa de ettiler. Bazen küçük hesaplar içinde olan ucuz insanları az bir fiyata satın alarak kendi çıkarları için kullandılar. Bazıları sahip oldukları iktidarı korumak bazılarını da küçük bir makam ve rütbe karşılığında elde ederek bu kişileri milleti aleyhine kullandılar. Seyyahların eserlerinde yukarıdaki olayları doğrulayacak nitelikte çok fazla örnek bulunmaktadır.

General Çarneyev, Taşkentlileri teslime zorlamak için Taşkent suyunun geldiği Çirçik Nehri üzerine saldırarak halkı sudan mahrum etti. "Şehir halkından bir takımı Hokand Hanı Alim Kulu Han'dan nefret ettikleri için Ruslar'ın idaresini Hokand idaresine tercih ettiler ve şehrin Rusya tarafından zaptını arzu ettiler. Ancak düşüncelerini açıklamaya cesaret edemediler. Şehrin kuzey kapısını gizlice Rusya'ya açmaya karar verdiklerini generale bir elçi göndererek haber verdiler ve Çernayev'i cesaretlendirerek işgali kolaylaştırdılar."[37]

Yazar; "Kırgızlar, Türkler, Özbekler olsun dinleri ve vatanları uğruna her zaman canlarını feda etmeye hazır olduklarından ittifak ve ittihat etmiş olsalardı, Asya'dan Rusyalıları hiç şüphesiz tard eder ve yurtlarından çıkarırlardı." dedikten sonra yine basit bir ihanet örneği vermiştir. "Ebu'l-Hayr Han ahlakı fena, makam ihtiraslı bir kişi olduğu için Ruslar'ın aldatıcı sözlerine ve teşviklerine kapılarak etrafındaki Türk kabilelerinin zararlarını def etmek için Rus devletinin himayesine dâhil olmak

ve çok çabuk organize olmaları iç çatışmalar yanında Ruslara karşı yapılan mücadelede başarıya ulaşmalarını sağlamış ve Ruslarla uzun süre mücadele etmişlerdir. Türkmenlerin bu özellikleri seyyahların tamamı tarafından teslim edilmiştir. Türkmenlerin direnişini Ruslar hiçbir zaman unutmamıştır. Ruslar Aşkabat ile Krasnavodoski arasında bulunan ovada küçük bir müze yaptılar. Burasının Ruslar'ın Türkmenlerle harp ettiği ve çok kayıp verdikleri yer olduğunu belirten yazı dikilen sütuna yazılmıştı. Halkın müzeyi seyir etmeleri için şimendifer burada on dakika eğleniyordu. Karçınzâde Süleyman Şükrü, s. 230.

[33] Armenius Wambery, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (Haz. N. A. Özalp), İstanbul 1993, s. 50.

[34] Wambery, 1993: 117-122.

[35] Mehmet Emin Efendi, 1986: 23.

[36] Schuyler, 2003: 105.

[37] Schuyler, 2003: 110. Eserin mütercimi Kolağası Ahmed bu olay üzerine şu yorumu yapmıştır: Rusyalıların Orta Asya'da olan galebeleri hep şu ahâli arasındaki nifak ve ittifaksızlıktan ileri geldiğine işte bu fıkra dahi açık bir delildir. Lakin nasıl bir vicdan ve nasıl lisandır ki vatanlarının ve din ve ırz ve namuslarının düşmanları olan Rusyalıların ayakları altında mahvolmasına mücerret Hokand hanından intikam emeliyle muvafakat ediyorlar. İşte böyle cehalet güdüsüyle hürriyeti mezhebiye ve saadet ve selameti âtiyelerini ve din ve namuslarını düşmana teslime razı olan hainler binlerce kere lanet ve nefrete layıktırlar. Bu hainler değil midir ki o vakit Hokand hanlarından gördükleri zulüm ve baskıya tahammül edemeyerek vatanlarını Rusyalılara teslim eylediler. Şikayet ettikleri mezalimin Rusyalılardan bugün bin mislini görüyorlar. Heyhat ne fayda ki evlat ve torunları bu zulüm ve haksızlıklar altında mahv ve perişan olacaklar.

şartıyla 1730 senesinde Petersburg'a özel bir elçi göndermiş ve Rus devleti tarafından alınan yardımla ahâlisini bir müddet idare etmiş ve hanlığını ikinci defa tesis eylemiştir. Rus kervanları ile hududu muhafaza etmek şartıyla, Rus devleti hanlığını varisleri yoluyla muhafaza etmeyi deruhte etmiştir"[38].

Benzer örnekler İ. A. Mac Gaban'ın eserinde de vardır. Yazar, Rus ordusu ile birlikte Hive üzerine yapılan sefere katılmış ve gördüklerini oldukça tarafsız bir şekilde eserine not etmiştir. General Kaufmann'ın komuta ettiği ordu; askerî ihtiyaçlarını, mühimmatlarını ve yiyecek maddelerini taşımak üzere Kırgızlar'dan üç dört bin deve kiralamıştır. Bunların her birine on iki ruble, eğer telef olurlarsa, elli ruble verilmek şartıyla Kırgız kabilelerinden develer ücretle alınmıştır.

Bir başka örnek Hive kuşatması anında yaşanmıştır. General Kaufmann Hive şehrini düşüremeyince halka birtakım vaatlerde bulunmuştur. Bunun sonunda "Hiveliler ordunun yanında kurdukları pazar mahalline araba yüküyle un, meyve, tavuk, koyun, taze hıntadan yapılmış Hive böreği, gayet güzel kayısı, pirinç, şeker ile çay, arpa, at yüküyle taze beyaz dut, hayvanat için de külliyetli yulaf ve arpa getirip dağlar gibi yığdılar. Fakat bunların içinde hanımlar olmayıp hepsi erkek idi. Bunlar ordunun içine kadar girip güya kendi hemşehrileri gelmiş de panayır kurmuş gibi Rusyalılarla ülfet ve muhabbete giriştiler. Ben bunların şu hallerine hakikaten şaşırdım. Çünkü Ruslar öteden beri kendilerinin can düşmanı olup hususiyle memleketlerini zaptetmek üzere gelmişlerdi. Onların canlarından aziz olan vatanlarını çiğnemek azminde oldukları görünmekte ve hanları ne yapacağını şaşırmış, cümlesi de bir telaş içinde kalmaktaydı. Bu halde Hive'den birtakım kişilerin kalkıp da birkaç kuruş kazanmak için tâ orduya kadar gelmesini akıl almadığından olsa gerek General Kaufmann ve gerekse sair ümerâ ve zabitler bunları casus zannederek orduyu kalabalık göstermek için askeri takım takım gezdirip münasip mahallere ikamet ettirdiler. Halbuki bu Hiveliler orduyu gördükleri gibi gidip de kendi hanlarına haber vererek veyahut hanları tahkik ederek büyük bir kuvvetle gelip generalin ordusunu basmış olsa idiler hiç şüphe yok idi ki Rusyalılar öyle apaçık yerde ve özellikle nehir kenarında mukavemet edemeyip mahv-ı perişan olurlardı.[39]" demektedir.

Muhammed Zahir Bigi, Buhara Emiri'nin ihanetinden şöyle söz etmiştir. "Emir Muzafferiddin 1885 yılında hanlık tahtına oturdu. Emir Muzaffer, Rus devletine büyük hizmetler göstermiş bir zattır. Türkistan seferinde Rus askerine gayet büyük yardım yapmış, Ruslar'ın Türkistan'ı istilalarını mümkün olduğu kadar hızlandırmıştır. Özellikle Hive Hanlığına Ruslar'ın hücumu vaktinde, Göktepe muharebelerinde, Hokand Hanlığını bitirmek işinde emir, Ruslara toplu yardımlar yapmıştı. Ruslar da emirin hizmetlerini elbette unutmadılar. 1868' de Muzaffer aleyhine Karşi'de başlayan isyan hareketini ezdiler. 1870'de Rus askerleri Muzaffer aleyhine hareket eden Şehr-i Sebz ile Kitâb şehrini teskin edip Muzaffer'e verdiler. Muzaffer, 1876'da Ruslar yardımıyla Emir Külab ile Hisar'ı ele geçirdi. 1877'de Dervaz ile Karatekin'i aldı. Hive muharebesindeki desteğine karşılık Kökerdi ile İçkiyar arasında olan zeminden bir kısım Muzaffer'e verildi. Muzaffer cihangir olmuştu: Bugün Rus'a tâbi oldum; bundan sonra da İstanbul'a tâbi olurum itikadındaydı. Otuz dört sene hanlık etti. Zamanında Buhara Hanlığı istiklalini tamamen kaybetti. Bir vilâyet gibi Rus Devletine ilhak olundu"[40].

Seyyahların en çok dikkatini çeken ve onları şaşırtan olay Rus işgalinin en şiddetli olduğu dönemde bile hanlıklar arasındaki anlamsız savaşlardır. Örneğin Wambery; "Orta Asya'da bulunduğum günlerde çıkan savaşlar Miladi 1839 tarihinde Hokand Han'ı Muhammed Ali Han ile Buhara Emiri Nasrullah Han arasında başlayan savaşın devamıydı. Söz konusu tarihte açılan bu savaş iki hanın terekelerinin bir bölümü gibi varislerine kalmıştı. Muzafferiddin önce kırk bin askerle Şahruh Han'ı ve otuz topla Muhammed Hasan Bey'i göndererek Kıpçakları itaat altına almış olan Hokand Han'ı Şah Murad'ın yerine Hudayar Han'ı tahta çıkarmak üzere Hokand'a gitmişti. Hokand'da aşırı direnç ve mukavemet oldu." [41]

Taşkent'teki Tatarları tanıtan yazar; "Tatarlar, Rus istilasından önce gelmişlerdi. Müslüman olmaları dolayısıyla, bu göçmenler ülkede

[38] Schuyler, 2003: 32.

[39] Gaban, 94, 104,105.

[40] Bigi, 2005: 100, 101.

[41] Vambery, 1993: 181, 182.

rahatça yerleşebilmişlerdi. Genellikle ticaretle uğraşırlar ve zengin olmak sanatında pek beceriklidirler. Rus ordularından sonra ülkeye gelenler de olmuştur. Hepsi Rusçayı iyi bildiklerinden daima galiplerle dindaşları oldukları mağluplar arasında tercümanlık görevini yapıyorlardı." [42]

Mehmet Emin Efendi, Ruslar'ın Türkistan'ı istila edebilmek için takip ettikleri yolları açıklarken; "Rusya Türkmenistan'a hakim olabilmek için Türkmen Aksakalları ile haberleşip içlerinden Molla Han adında bir zatı, hakikaten Rus tarafına kazanmayı başarmış ve Molla Han, Stratof'un maiyyetine verilmişti."[43] demiştir.

Karçınzade Süleyman Şükrü sadece Buhara Emirliğinin elinde kalan arazi beş yüz doksan bin km yani Yunan memleketinin sekiz buçuk katı, Fransa toprağının ise iki misline yakın olduğu halde bütçesi on milyon franga güç ulaşıyor diyerek hayretini gizleyemiyordu.[44] Nihayetinde yönetimlerin zayıflığı ve taht kavgaları, boylar arasındaki rekabet ve çatışma, çıkarcıların küçük menfaatler karşısında işgalcilerle iş birliği yapmaları Ruslar'ın Türkistan'ı işgallerini kolaylaştırdı.

İşgal ve Kıyım

Ruslar emperyalist politikaları gereği uzun süren savaş ve uğraşlardan sonra Türkistan'ı ele geçirdiler. Türkistan'ı, Rusistan yapabilmek için ne gerekiyorsa yaptılar. Özellikle masum ve savunmasız insanları soykırıma tabi tuttular. İşte soykırımın canlı tanıkları: "Ruslar zorla ve hileyle Hive'yi ele geçirdikten sonra Türkmenlere karşı kendilerini hiç güvende hissetmediler. Çünkü Türkmenleri tanıyorlardı. Türkmenlere gözdağı vermek ve hakimiyetlerini kalıcı hale getirmek için hazırlıksız halde olan Türkmenlere saldırdılar."[45]

I. A. Mac Gahan gazeteci olarak Rus ordusuyla birlikteydi. Gördüklerini şöyle rivayet etmiştir: "Bazı tarihçiler, Rus askerlerinin o kadar zalim olmadıklarını hatta üzerine hücum ettikleri ahâliyi haksız yere öldürüp telef etmediklerini söylemişlerdi. Ben de buraya kadar birlikte bulunduğum Rus askerinin zalimce bir hareketini görmediğimden şu rivayeti tasdik etmek mecburiyetindeydim. Ruslar, Yamud Türkmenlerine hücumlarında kadın erkek büyüklerden sarfı nazar bir yaşında olan masumları bile bilâaman katl ve telef ettiklerini gözüm ile gördüğümde yukarıda zikredilen tarihçilerin Rus askerini övmelerinin pek yanlış ve adeta hata olduğuna vâkıf olup ellerine fırsat geçtikçe onların etmedikleri mezalimin kalmayacağını anladım. Özellikle Kazak (Rus) askerinde zerrece merhamet ve insaniyet olmayıp hatta Rus olmayan kimselerin hepsini böcek gibi kabul ettiklerini yakından hissettim.

Yazar hatıratının devamında; Türkmenlerin terk etmek zorunda kaldıkları hane ve kulelere tesadüf ettiğimizde, "Bunların hepsi Rus askerleri tarafından yağmalandı. Kazak askerleri yolun iki tarafına yayılıp rastgeldikleri evleri yakarak mevcut malları yağma edip ilerledi. Ahâliden direnenler katl ve telef edildi. Piyade askeri etrafı anlamak üzere ileriye doğru hareket ettikçe yolda epeyce canlar yakıp ocaklar söndürdü. Ruslar Mangıt kasabası yakınında olan büyük bir köye hücum ederek ahâlisini karı erkek, çoluk çocuk cümlesini kılıçtan geçirmiş ve hele henüz dünyasını görmemiş, hiç bir şeyde katkısı olmayan çocukları bile kuzu gibi boğazlamışlar ve köyü de tamamen yakıp yerle bir etmişlerdi.

Bir başka örnek olarak General Golovatchoff'un emrindeki Rus ordusunun katliamlarına tanık olmuştur. "Bir tepe üzerine çıkıp etrafa baktığımda Kazaklar'ın meşaleler ile duvardan duvara sıçrayıp kulübeleri, hububat yığınlarını ateşe verdiklerini ve etrafı çapul için güya tımarhaneden deli boşanmış gibi seyrettiklerini gördüm. Kulübelerde kalan ihtiyar ve hastaların, erkekler ve kadınların, anne babaların kaçıramadıkları üç dört yaşında ve pek çoğu beşikte olan çocukların, o hain ve gaddar Kazaklar'ın ateş-i gadr ve zulmü içinde kalıp cayır cayır yanarak yürekler dayanmayacak ve kulaklar tesirinden çatlayacak derecede feryat ve figan ettiklerini işittim. Aradan yarım saat geçmeden insanın gözünün alabildiği kadar bir mahal alev içinde kaldı. Ruslar'ın, vahşi nazarıyla bakıp da güya terbiyelerini medeniyet ve insaniyete muvafık buldukları Türkmenlerin en adisinin bile böyle bir şey yapmayacağını beyan ile yetineyim.

Yazarın seyahatnâmesinin neredeyse yarısı

[42] Bonvalot, 2005: 29.
[43] Mehmet Emin Efendi, 1986: 9.
[44] Karçınzâde Süleyman Şükrü, 2005: 228.
[45] Bigi, 2005: 81.

Ruslar'ın özellikle Türkmenlere yaptığı katliam hikayeleri ile doludur. Türkmenleri takip eden Rus ordusu, Türkmenleri nehre kadar kovalamıştı. Yazar diyor ki: "Burada olan vukuatı tarife mecalim kalmadığı gibi kitabımızı mütalaaya rağbet buyuranların da kalbinde hâsıl olacak teessür ve acıdan okumaya mecalleri olamayacağından hiç şüphem yoktur. Mazlum Türkmenlerin güya bundan evvel gördükleri mezalim sonsuz ve damarlarından akan kan az gelmiş gibi birçoğu da mezkur nehre döküldüler ve çoluk çocuklarıyla beraber kimisi bağıra bağıra ve kimisi bağırmaya vakit bulamayıp suya dala çıka boğulup gittiler. Canlarını kurtarmaya çalışanlara Ruslar kurşun atarak onları da o suretle telef ettiler. "Denize düşen yılana sarılır" dedikleri gibi bîçâreler sudan başlarını çıkarıp Ruslardan aman dilendikçe onlar bir yandan kurşun atar, onlar attıkça biçareler yine aman diye feryat ederlerdi. Türkmenlerden güç bela köprüyü aşan ve sudan geçenlerin hayvanı olmadığından veya yaralı olduğundan firar edemeyenler zalim Kazaklar tarafından hepsi kılıçtan geçirildi. Yapılan zulme tahammül etmek mümkün olmadığından ben de ağlayacak hale gelirdim. Fakat Ruslar benim şu halimi görür de Türkmenlere acıyor diyerek bana da buğz ve düşmanlık ederler korkusuyla gözlerimin yaşını göstermemek için başımı öte tarafa çevirip göz yaşlarımı öyle silerdim.

Bunlar içinde bir vak'a müşahede ettim ki, hatırıma geldikçe tüylerim ürperip Ruslara lanet etmekten bir türlü kendimi alamıyorum. Henüz on yedi on sekiz yaşında ve insan yüzüne bakmaya bile kıyamayacak derecede güzel olan bir kız, başı açılıp saçları dağılmış ve istila eden elemler ve kederlerden dolayı gözlerinden döktüğü inci tanesi gibi yaşı görmeyenler kendini ruhsuz tasvir edecek raddeye gelmiş olduğu halde, yanında tahminen yirmi yaşındaki sevgilisinin başına tesadüf eden kılıçtan akan kanları silmek yahut kalan hayatından yarım saat olsun yüzüne bakmak için delikanlının başını kucağına alarak gözünün yaşıyla kanını yıkar ve kan seyreldikçe yüzüne gözlerini sürer ve ettiği ah ve inleyiş güya delikanlının hayatına medar olacak gibi onunla birlikte olurdu. Delikanlı derdiyle ve kız da onunla uğraşıp dururken öteden hain Kazağın biri gelip ikisine bir kılıç vurarak biçareleri orada parça parça etti ve bu suretle iki aşığı birbirinden ayırıp gitti."[46]

Amerikalı diplomat E. Schuyler, General Perovski komutasındaki Rus ordusuyla birlikte Hokand Hanlığının kuşatılmasına tanık olmuştu. Ruslar Hokand'ı yirmi beş gün kuşatmış ve şehri topa tutarak şehrin yarısından çoğunu harap etmişlerdi. Hokandlılar generale elçi göndererek istihkamı teslim etmeye razı olduklarını beyan ettiler. Lakin general, elçinin getirmiş olduğu yazıyı parça parça edip elçinin karşısında ateşe atıyor şehre elbette hücum ederek orayı "harben ve darben zaptedeceğiz" diyor. Ertesi gün asker hücum ederek Hokand'ı zaptetmiş fakat hücum esnasında pek çok çoluk çocuk kadın ve erkek ayaklar altında kalıp telef olmuşlardır. Yazar, Çimkent karyesinin katliamına da tanık olmuştur. Bölükler köy üzerine birden hücum ederek bir buçuk saat zarfında yalnız beş telefat vererek kaleye dâhil olup zatpettiler. Rivayete bakılırsa Çimkent Karyesi pazarı Rus askeri tarafından yağma edildikten başka oranın ahâlisi tamamen kılıçtan geçirilmiştir. Bu hareketi zalimane ise Rusyalılardan pek de müstebid değildir!..

Seyyahımız Taşkent'in istilası anına da tanıklık etmiştir. Otuz bin Taşkent muhafızının üç yüz elli Kazak askerine yenilmesinden sonra savaşı Ruslar kazanınca Türkler'in bütün silah ve mühimmatları Ruslar'ın eline geçmiştir. "Kazaklar bu başarıdan sonra ahâliden kadın ve çocuklara varıncaya kadar tasallut etmek vahşi adetleri ve zalimliklerinden olduğu için ahâliden tesadüf ettiklerini soyup hayvan ve elbisesini yağma etmeye kanaat etmeyerek haneleri basıp gördükleri kıymetli eşyayı dahi gasp etmiş ve pek çok canlar yakmışlardır. Ruslar'dan bu vakada 126 kişi ölmüş 60, kişi yaralanmış olup halktan ise bine yakın insan öldürülmüştür."[47]

İskân ve Kolonizasyon

Ruslar Türkistan'ı işgal ettikten sonra burada hakimiyetlerini kalıcı hale getirmek için çok ciddi önlemler aldılar. Ruslar'ın, Türkistan'ı Ruslaştırma faaliyetlerini tarihin tanıklarına dayanarak tespit etmeye çalışalım. Ruslar'ın Türkistan politikasını tespit etmemize yardımcı olacak en sağlam metin ve belge Rus Çarı'nın Hive Hanı'na dikte ve kabul ettirdiği sözleşme

[46] Gahan, 107, 108, 111, 135, 214, 215.
[47] Schuyler, 2003: 61, 73, 113.

metni suretidir. On sekiz maddeden oluşan bu belgenin önemli hükümleri şunlardır:

1- Hive Hanı Es-Seyyid Muhammed Rahim Bahadır Han, tâbileriyle beraber bütün Rus memleketi imparatoruna tâbi olarak onu tasdik etmekle ve itiraf etmekle yakın ve uzak etrafında bulunan Hanların hiç biriyle hiç vakit ittifak etmeyecektir. Rus devletinin Taşkent eyalet valisine müracaat etmedikçe kendi başına hanlar üzerine harp ilan etmeyecek, anlaşma ve sözleşme yapmayacaktır.

2- Ceyhun Nehri dâhilinde gemi ve kayık işletilmesi Rus devletine ait olup Hive ve Buhara ahâlisinden hiçbir kimse Rus devletinin Orta Asya valisi tarafından ruhsat tezkeresi almadıkça ve Rus bayrağı çekmedikçe mezkur nehir dâhilinde gemi ve kayık işletemeyecektir.

3- Rus devleti Ceyhun Nehri sahilinde iskele ve mağaza ve rıhtım inşa edecek ve bunların muhafazası doğrudan Hive Hanı'na ait olacaktır. Şayet bir fenalık vuku bulursa Hive Hanı mesuldür. İstediği yere rıhtım, mağaza ve iskele yaptırma yetkisi Orta Asya valisine aittir.

4- Rusya'nın Orta Asya valisi tarafından Ceyhun Nehrinin sol yakasında seçilen yerlere tüccarların malı için mağaza vesaire inşa edilecek, inşa edilen bina ve binalar dâhilinde sakin olan Ruslar, Hive Hanı tarafından himaye ve muhafaza edilecektir. Bunlara ahâli tarafından zerre kadar fenalık vukuunda, doğrudan Han mesul tutulacaktır. Bina yapımı için gerektiğinde arazi tahsis edilecek ve buraya yerleşen ahâlinin maişeti için çiftlikler açılacaktır.

5- Hive sınırları dâhilinde bütün kaza ve kasabalar her zaman Rus tüccarına açık tutulacağından ve Rus kervanları memlekette istedikleri mahalle gitmeye izinli olacak, bunların can ve mallarının muhafazasından doğrudan Hive Hanı mesul olacaktır.

6- Rus memleketi dâhilindeki bütün Rus tüccarlar her türlü malı istediği yere nakledebilecek, vergiden muaf olacak ve hiçbir şekilde Hive hanı vergi almayacaktır.

7- Rus tüccarları diledikleri zaman Hive şehriyle hanlık dâhilinde bir acenta açacak ya da ortaklık kuracak ve işlerini onlar vasıtasıyla sürdürecektir.

8- Rus ahâlisi arzu ederse Hive memleketinde emlak alabilecek ve emlak vergisi Rus genel valisi tarafından tayin ve takdir edilecektir. Ticari sözleşmelerde Rus kontratları esas alınacaktır.

9- Ruslardan biri Hivelilerden şikayetçi olursa gecikmeden davasına Hive Hanı bakacak; şayet şikayet alacak verecek meselesi ise kararı Orta Asya valisi verecektir. Hivelilerden birisi Rusların birisinden şikayetçi olursa Hive idaresi müdahale etmeyecek, davayı Rus mahkemesi halledecektir.

10- Rus vatandaşlarından Hive'ye gelenlerin ellerinde izin belgesi ve pasaportları olmayanlar kabul olunmayacak, suç işleyip gelenler Rusya'ya iade edilecek aksine davranışlardan Hive Hanı sorumlu olacaktır.

11- Hive hududu dâhilindeki esirler serbest bırakılacak ve esir alım satımı yasaklanacaktır.

12- Hive hükümetinin kötü yönetimine binaen sevk edilecek Rus askerinin masrafı için Hivelilerden iki milyon iki yüz bin ruble tazminat alınması kararlaştırılmıştır[48].

Rus Çarlığı işgal ettiği bölgelerde direnişçi Türkleri sindirip kukla yöneticiler iş başına getirdikten sonra Türkistan'da nüfus dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmıştı. Yani Türkleri yer ve yurtlarından sökerek sürgüne gönderirken Rusya'dan çok sayıda Rus'u zorunlu veya gönüllü olarak Türkistan'a iskân etmeye ve koloniler kurmaya başlamıştı. Seyyah Gabriel Bonvalot bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir: "Merke'den önce gelen Çalvador'da, Rus istilasından sonra

[48] Gaban, 253-256; Bu sözleşmenin nasıl uygulandığına dair Mehmet Emin Efendi'nin "İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat" adlı eserinde birçok örnek bulunmaktadır. Bak. s. 12- 137.

gelen Rus köylüleri vardı. Rus kolonisi bir hayli varlıklıydı. Cesaretle toprağı işliyor ürünleri bol oluyor ve kaderlerinden memnun görünüyorlardı. Bu köylüler kendi arzuları ile o topraklara yerleşirken Semiretçe'nin çeşitli noktalarından Rus Kazaklar'ı getirilip iaşelerini temin etmeleri bakımından ikamete mecbur ediliyorlardı. Bunlar göçebelerin akınlarına karşı sınırı savunma görevini de üstlenmişlerdi. Semipalatinks'ten sonra ikinci istasyonda Türkistanlılardan meydana gelen bir mahkum konvoyuna rastladık. Hepsi ayaklarından zincire vurulmuş Barnaol madenlerine götürülüyordu [49].

Amerikalı diplomat Rusya'ya geldiği zaman Orta Asya'ya geçiş için Orenburg'a gelmiş ve ilk öğrendiği bilgilerle irkilmişti. "Bu Orenburg şehri zaten Asya hükümdarlarının en mûtena şehirlerinden birdir. Eskiden beri ahâlisi Asyalı yüz bin İslâm nüfusunu havi olduğu halde Rus devletinin eline geçtikten sonra ahâlisi Asya'nın içlerine doğru hicret ederek beş bin kişi ancak kalmıştır. Sonraları Rus memleketlerinden birtakım Ruslar gelip burayı vatan edinmişlerdir. Mamafih hala ahlak ve tavırları Asyalı gibidir."[50]

Taşkent'i New York'un güzelliğine benzeten ve kentin bahçelerine hayran kalan yazar, Ruslar'ın yaptıklarını görünce hayal kırıklığına uğruyor." Bahçeler şehre yakınlığı cihetiyle uzaktan gayet güzel manzara peyda etmiş ise de Ruslar'ın şehri zaptettiği zamandan beri mezkur bahçelerde meyve ağaçları kalmadığı gibi ahâli de Ruslardan gördükleri hakarete tahammül edemediklerinden terk-i vatan ile başka yerlere hicret eylemişlerdir. Bahçeler şimdi yüz üstü kalıp harabeye dönmüştür. Bu bahçelerin bir takımını Ruslar bozup millet bahçesi yapmış ve bir takımını da askere talim meydanı haline getirmişlerdir. On beş yirmi senelik meyve ağaçlarının tamamını yakmışlardır. Odun Taşkent'e Hocent'ten çok pahalı geldiği için şeftali, kayısı ve kiraz ağaçlarını keserek yakmışlardır. Orta Asya'daki ormanlar birkaç yüz seneden beri devam eden savaşlarla harap olmuşken Rus göçmenlerin onlara düşman nazarıyla baktığından ve geçimlerini ağaçları kesip satarak sağladıklarından, ormanların yakın bir vakitte mahv ve perişan olacağı şüphesizdir."[51]

"Rus komutan iki seneden beri Harezm'in her tarafını gezip bölgenin haritasını çıkarmış; Rusya'dan getirilecek halkın aralara yerleştirilmesi için bir tasarı hazırlamıştı. Rusya'dan üç bin kişiyi getirip Hoca ili taraflarındaki araziye iskân ettiği yaygın bir rivayettir."[52]

Muhammed Zahir, Türkistan'da seyahat ederken Müslümanlardan aldığı ve kendisinin edindiği bilgileri şöyle rivayet etmiştir: "Türkistan ehli, Rus hükümetine yahşi gözle baksa da, Rus âmirlerinin ve memurlarının bazı hareketlerinden, Müslümanlara ait bazı kanunlardan razı değiller. Bilakis Rus köylülerinin Türkistan yerlerine göçüp gelmesi, Türkistan Müslümanlarına son derece ağır gelmiştir. Bu sebepten yakın zamanlarda bir fitne vukuu ihtimal dâhilinde imiş."[53] Ruslar'ın Türkistan'a yönelik ekonomik politikalarını da şu anlamlı cümle özetlemektedir: "Ruslar burada kumaş ve emtia-i saire fabrikalarının terakkisini asla arzu etmiyor. Buna da sebep, bilahare Rusya malının buralarda revaçsızlığına sebep olacağı düşüncesidir."[54]

Rusya, Rus nüfusunu sistemli olarak Türkistan'a iskân etti, Rus tüccarları ekonomik ayrıcalıklarla ülke ekonomisini ele geçirdi. Türkleri de anayurtlarından uzaklaştırmaya ağır vergilerle halkı yoksullaştırmaya, eğitim kurumlarının ıslahını engelleyerek insanları cehalete mahkum etti. Ayrıca suçlu, ahlaksız Rus memurlarını Türkistan'a atayarak ahlaksızlığı yaygınlaştırmaya uğraşıyordu. Ortodoks Kilisesi de Hristiyanlığı yaymak için ısrarla misyonerler görevlendiriyordu. Bunun yanı sıra askeri valiler tarafından kurulan katı, zorba yönetime halk zorla itaat ettirilmeye çalışılıyor ve en ufak tepki şiddetle karşılık buluyordu.

"Rus İmparatoru 1.Aleksandr'ın zamanında İngiltere ve Amerika misyoner cemiyetlerinin teşkiliyle Irkutsk, Astrahan, Orenburg şehirlerine davet papazları gönderilmiş ise de bunların Hristiyan edebildikleri adam yalnız birkaç kişiden ibarettir. Orenburg'a giden misyoner Fraser vasıtasıyla Hristiyan olanların şimdi irice bir mahallesi vardır ve adı geçen şehir haricinde yaptıkları kiliseye İngiliz Kilisesi adını vermişlerdir.

[49] Bonvalot, 2005: 18 - 24.
[50] Schuyler, 2003: 14-15.
[51] Schuyler, 2003: 98- 99.
[52] Mehmet Emin Efendi, 1986: 105.
[53] Bigi, 2005: 117.
[54] Schuyler, 2003: 175.

Ruslar, Orta Asya'da büyük bir kilise yapmaktadır. Ruslar Orta Asya'nın her tarafına davet papazları göndermiş olduklarından bu gidişle pek çok ahâliyi Ortodoks mezhebine dâhil edecekler. Özetle, Rus devleti oralara boşuna para sarf etmeyip birkaç seneye kadar oralar adeta bütünüyle Rus memleketi olacaktır. Bu taraflarda çok yoğun insan bulunması cihetiyle yeniden kilise inşası ileride büyüyerek fenalığa sebep olması beklenir."[55] Aynı tarihlerde Çin hududunda bulunan Müslüman Kazaklar'a: "Üç aya kadar Hıristiyan olmazsanız kılıçtan geçirileceksiniz." sözü Peterburg tarafından resmen bildirilmişti.[56]

Ruslar, Hive'yi zaptettikten sonra ahâliyi daima tehdit ederek kuvvet kullanmaktadırlar. Sokakta bir Rus bir Türk'e rast gelirse; "En ziyade güvendiğiniz Hive değil mi idi? Onu da tarumar ettik. Şimdiden sonra siz bizim esirimizsiniz." yollu muamele ederek ahâliyi angarya işlerde kullanmakta ve lüzumsuz yere akçelerini almaktadırlar. Taşkent'te bulunan Rus memurların ve subayların ekserisi memleketlerinde ya mecbur ya da sair cihetle suçlu olduklarından oradan tard edilmiş ve ceza vermek emeliyle buraya gönderilmiş olduklarından az vakit içinde hem zamlı maaş hem de terfi eylemek arzusundalar. Memurlarla halk arasındaki nefret giderek artmaktadır. Memurlar burada ceza olarak bulundukları için kendilerini işret ve kumara hasredip envai çeşit cinayet ve rezaleti irtikap ve icra ederler. Merkezi idare olan Petersburg şehri buraya birkaç bin mil uzakta bulunduğundan ve ahlakça bozuk olanlar buraya toplandığından hiç rezalet eksik değildir[57]. Ruslar'ın bazı camilerde namaz kılınır iken açıktan açığa sigara içip yere tükürdüklerini ancak biçare Müslümanların görüp de göğüsleri kabararak yüzlerini diğer tarafa çevirdiklerini gördüm[58].

Ruslar işgali kalıcı ve kolay hale getirmek için bazı önlemler aldılar. Orta Asya'da asker barındırmaya uygun kışlalar olmadığı cihetten adı geçen bölgelerde gayet büyük, masraflı binalar inşa ederek birkaç yıl zarfında büyüyecek ve daimi pazar hükmüne geçecek merkezler kurdular. Ruslar, Türk halkının hiçbir şekilde politika ile uğraşmaması için günlük gazetelerde bin bir gece hikayelerinden başka bir şey yazmazlar. Ruslar işgal etmekle yetinmeyip tarihi mirası da yok etmiştir. "Yeni Kent köyündeki harabeler bazı Avrupa antikacıları tarafından kazılıp birtakım çanak ve çömlek gibi edevat ile hayli ev aletleri ihraç olunmuştur. Savran Şehrinde yapılmış gayet yüksek camiler yıkılmış olup iki adet minare mevcuttur fakat bunlar da iki üç sene önce Ruslar tarafından harap edildiğinden şimdi yalnız kaideleri mevcuttur.[59]

Doğu Türkistan

Eski dönemden beri Doğu Türkistan, Hindistan'ın, Çin'in ve Ön Asya'nın etkisi altında bulunmaktaydı. Çok kuru iklim şartları sayesinde el yazmaları ve duvar boyaları zarar görmemişti. Bu eserlerde bütün kültürel etkiler görülmektedir.

Çin'in işgal döneminde Doğu Türkistan'ın sosyal ve ekonomik durumu hiç iyi değildi. "Şaşılacak bir durumdu ki Kaşgar'da henüz un fabrikası yoktu. Sadece ekmek ve kibrit fabrikası mevcuttu. Halkın muhtaç olduğu bütün eşyalar Rusya'dan gelmekteydi. Kaşgar'da maruf ve meşhur on beş medrese vardı. Ancak bu medreseler muntazam programlara sahip değildi. Kaşgar medreselerinde yirmi yıl dirsek çürüten oğulların dahi isimlerini yazmaktan aciz bulunduklarını üzüntüyle öğrendim. Hatta mollalar medreselerde tarih ve coğrafya dersleri okumanın caiz olmadığına dair fetva çıkarmışlar." [60]

Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'la Ruslar da yakından ilgileniyordu. Çünkü bölge önemli bir ticaret merkeziydi; petrol yataklarına ve altın rezervlerine sahipti.[61]

Çinli işgalciler Ruslar'ı hiç aratmadılar. "Doğu Türkistan, İmparator Kienlung'un eline geçince 1755' te bir Çin vilayeti haline getirildi. Bu bölgeye yerleşmek Çin hükümetinin işine geliyordu. Bu maksat için en uygun yer olarak İli Vadisi'nin doğu kısmını seçtiler. Bu bölge ahalisi yenilmekle kalmamış bir Tatar şehri olan Kulca ahalisi müstesna tamamıyla yerlerinden atılmıştı. Burada kolaylıkla yeni koloniler kurdular. Buraya kaleler kurarak Mançu askerleri yerleştirildi. Nihayet Çin'den

[55] Schuyler, 2003: 39- 75.
[56] Karçınzâde Süleyman Şükrü, 2005: 624.
[57] Schuyler, 2003: 79.
[58] Schuyler, 2003:152.
[59] Schuyler, 2003: 65-188.
[60] Habibzâde Ahmed Kemal, 1996: 46-55.
[61] Kolesnikov, 2010: 86.

sürülen caniler kolonisi meydana getirildi. Birkaç yıl sonra bölge Mançu hakimiyetinin batıdaki kalesi haline geldi. Çinliler; Kaşgar, Yarkent, Hotan, Turfan, Aksu ve Uş'ye İli Vadi'sine Tatarlar'ı yerleştirdiler".[62]

Ahmed Kemal, Doğu Türkistan'ı işgal eden Çin yönetiminin özellikle Çin genel valisinin icraatlarını gözlemlerine dayanarak şöyle anlatmaktadır. "Bütün Türkistan'ı dilediği gibi zorba idaresi altına almış bu memuriyet, pek feci cinayetlerin âmil ve memurudur. Müslümanlara şefkatli gibi görünen bu idare, haklarında tatbik edilen cani kanunlarla, pek cefalı bir idare olduğunu ispat etmektedir. Adalet örtüsü altında icra edilmekte olan zulüm ve zorbalık, Müslüman ve Türkler'in namusuna, dinine ve milli değerlerine vurulmakta olan darbeler, idrak sahibi insanların ruhunu, kalbini kanatmakta ve azap etmektedir.

Hiçbir Türk, Çin'in idaresinden memnun değil. Çünkü bu asırda hayvanları bile işkence ve hakaretten men eyleyen medeniyet, maalesef Türkistan'da vahşet kanunu şeklinde tatbik edilmektedir. Müslümanların küçük bir hataları mukabilinde, vücutlarına kızgın demirler basılmakta, çıplak tenlerine binlerce tel kamçılar vurulmakta, boyunlarına düğümlü zincirler takılarak azılı köpekler gibi hükümet kapılarında, pazar ve mahalle aralarında teşhir edilmektedir. Hükümet reisleri, birtakım beceriksiz adamlar oldukları için, alt kademelerin işlediği kanun dışı muamelelere göz yumulmaktadır. Adliyeler ise hak ve adalet dağıtımı için değil, sanki zulüm ateşleri saçmak kastıyla kurulmuş zulüm daireleri özelliği taşımaktadır."[63]

Çin, Doğu Türkistan'a yerleştikten sonra bu bölgede tam anlamıyla sömürge yönetimi kurdu. "Bölgeye genel valiler tayin etti. Çin nüfusunu Türkistan'a iskân etti ve hemen her şehirde yönetimi elinde tutacak şekilde şehirde yeni birimler oluşturdu. Tam anlamıyla Türkistan'da askeri vesayet ve hâkimiyet kurdu. Eğitim sistemini Çin'e hizmet edecek şekilde düzenlendi. Ülke toprakları bedelsiz olarak Çinli yöneticilere peşkeş çekildi. Halk üzerinde vergiler artırıldı ve halkın kalkınması engellendi."[64]

[62] Radloff, 1986: 315-321.

[63] Habibzâde Ahmed Kemal, 1996: 189-190.

[64] Kolesnikov, 2010: 92-107.

İşgalciler yalnızca Orta Asya'nın tabii kaynaklarını yağmalamakla kalmadı; tarihi eserlerini de çalıp kendi ülkelerindeki müzelere taşıdılar. Gezgin bilim adamları da işgalcilerden farklı davranmadılar. Uygur bölgesini gezen yazarımız Ahmed Kemal tanık olduğu tarihi eser kaçakçılığını şöyle özetlemiştir: " Yazık ki 1910 tarihinde Alman eski eser uzmanı buraya gelmiş, bağrımızı deşercesine bu toprakları kazmalamış, ecdadın eserlerini kırk elli deveye yükleterek Rusya yoluyla Almanya'ya dönmüştür. Yine Urumçi ile Goçin arasında Beş Balık harabesi vardır. Bu harabe, Uygurlar'ın, medeni nizam ve intizam dairesinde huzurlu bir hayat yaşadıklarını ima etmektedir. Fakat bu eserlerin de ehemmiyet ve kıymet-i tarihiyeyi haiz olan kısımları Rus, İngiliz, Alman kazmacılar tarafından aşırılmış; kuru damlar, çıplak duvarlardan ibaret bir toprak meydan kalmıştır. Bu eserlerden sonra Altı Şehir'de, yani Çin Türkistan'ında mazinin şöhret ve azametini bugünkü torunlara nakletmeye memur daha birçok bina müşahade edilmektedir. Şizan havalisinde, Hoten kumlukları altında el dokunmamış eserler mevcuttur. 1907 tarihinde İsveç seyyahları bu kum deryaları arasına atılmışlar, bu cüret ve cesarete üç kurban vermekle beraber kalan ikisi hiçbir şey elde edemeyerek geri dönmüşlerdir. Bu beş azimkâr Frenk, kumun sonsuz uzunluğunu beş gün tahmin ettiklerinden, at ve kendilerine bir miktar su alarak ileri yürümüşler. Fakat Taklamakan'ın tahammül edilemeyen hararetleri içinde suları kaynamış, bunlardan üçü bitab düşerek o kızgın amansız kumlarda hayatlarına veda etmişlerdir. Diğer ikisi de, Hoten'de aylarca şiddetli bir hummanın ızdırabı altında yandıktan sonra Tibet yoluyla vatanlarına canlı dönmüşlerdir. Altı Şehir'de Yakup Han Cennetmekan, Büzürk Han Nure, Veli Han Koca, Tac Kelim Bey cami ve medreseleri ile kubbeli mezarlardan başka, torunlara kalmış yâdigar yoktur[65].

Türkistan'ın işgali yüreklerde derin sızılar doğurdu. Kuşaktan kuşağa aktarılan acı ağıt oldu, şiir oldu ve destan oldu. Seyyahlar halk içinde yaygın olan şiir ve türküleri de derlediler. Hüdayar şarkısı bunlar içinde en meşhur olanıdır. Hokand Hanı taht kavgaları yüzünden yenilince yurt ve yuvasından

[65] Habibzâde Ahmed Kemal, 1996: 183-185.

ayrılıyor, Petersburg'a sürgün ediliyor. Han bu dönemde üç bölümden oluşan uzun bir şiir-ağıt yakıyor. Birinci ve ikinci bölüm hasret, acı ve üzüntü yüklü. Üçüncü bölüm Ruslar'a karşı yapılan hatalarla ve öfkelerle dolu. Destansı bir şekilde Türkistan'ın işgalini şöyle anlatıyor:

Hüdayar Han Şarkısı ve Ruslar'ın Gelişi

……..
Mükafat kazanmış bir han idim,
Kanun cezalandırdı ve küle döndüm,
Ve Ruslar'ın ilmikli kapanına düştüm,
Esir edildim kafeste…….
İli'ye gitmek için,
Şehrim Fergana'dan ayrıldım.
Ve Petersburg'da kaldım ben,
Beylerimden ve komutanlarımdan ayrıldım…
Ve Ruslar'ın Gelişi
Bir ses yayıldı ki,
"Rus askerleri toplanmışlar" diye
Bizimkiler kaleleri güçlendirmek istediler,
Taşkent adlı şehirde
Beyler ve komutanlar çıktılar
Ve karakollar kurdular
Rus Çarı'nı büyük sayıp dövüşmeden,
Onlar geri çekildiler,
Vali Çörnyayev geldi,
Ve Türkistan'da durdu…..

Özetle, Galavaçav geldi Çimkent şehrine, Taşkent'e girdi Ruslar, zorlu bir savaş başladı ama Alim Kulu şehit oldu. Kaufman gitti ve Semerkand'da durdu. Buharalı Muzaffer Han karşı çıktı ve dövüştü. Sır Derya yanında Meyde-Ülgende. Beyaz Han zaptetti bütün dünyayı ve çöl yaptı Semerkand tahtının mavi taşı.. Galaçayev Hive'ye gitti, beyler kadılar madalya aldı ondan. Buharalı Han tedirgin oldu, düştü bayıldı. Ye'se düştü Türkmen Hanı. Altmışıncı gün Ruslar Şaruhan Kalesini aldılar. Hive Hanı uyruk oldu. Ve Ruslar'a altın ödedi. Kim korkmaz ki Beyaz Çar'ın hassasından, zaptetti Ruslar şimdi, iskân edilmiş ülkelerin çeyreğini.[66]

Karçınzâde Süleyman Şükrü 1906'da Lancusin'i ziyaret ettiğinde Kaşgarlı merhum Yakup Bey'in oğulları otuz senedir zindanlardaydı. Bîçarelerin üzerinde elbiseleri bile yoktu. Zindana atılan bu gençler yarım asır evvel Kaşgar emiri Hudayar Han'ın vezirlerinden Yakup Bey'in İsa ve Eman adındaki oğulları idi. Hudayar Han ki Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş ve cennetmekan Sultan Abdulaziz Han Hazretleri adına Kaşgar'da akçe bastırmıştı[67].

Sonuç olarak Türkistan'ın geleceğiyle ilgili iki seyyahın kanaatine yer verelim. Bakalım aradan geçen yaklaşık yüz yıllık zaman yazarlardan hangisini haklı çıkardı? Muhammed Zahir Bigi diyor ki: "Günlerimiz gaflet günleri değildir. Şu asır kurşun ya da hançer asrı da değildir. Asrımız ulûm ve maarif asrıdır; idare-i siyaset meydanıdır. Tarih milletleri cezalandırırsa böyle cezalandırır. Amellerin, işlerin cezası kıyamet gününe te'hir olunur ise de cehaletin, alem-i siyasette fesadın cezası ne kadar sonra gelir ise de, elbette mutlaka dünyada gelir."[68] diyerek Türkleri tehlikelere karşı uyarmıştı.

Rus yanlısı düşünceler taşıyan Fransız seyyah uzun bir yolculuktan sonra oldukça hoş duygularla gezisini tamamlamıştır. Rusya'nın bölgede yaptığı faaliyetler yazarın oldukça ümidvar olmasını sağlamış görünmektedir. "Rus kılıcı ile meydana gelen sosyal bir değişme; köleliğin kalkması; nihayet, Asya milletlerinin Batı milletlerine yetişmesini önleyen, tabiat üstü şeylere duyulan hayranlık, hüküm verici aklın bütünüyle yok oluşunu belgeleyen bir efsanedir."[69] demiş ve Rus Asya'sı için parlak! bir gelecek vaat etmişti.

Aradan geçen yaklaşık yüzyıl maalesef Fransız seyyahı doğruladı. Rusya önce bölgedeki her türlü sivil ve askeri direnişi şiddet yoluyla bastırdı, hatta bölge halkları ciddi bir soykırıma maruz kaldı. Rusya, Türkistan'da yaşayan halkların kaderi üzerinde oldukça büyük etkide bulundu. Kendi ekonomisini canlandırmak için Ruslar'ı Türkistan'a iskân etti. Tarım ve madencilik alanında ciddi yatırımlar yaptı. Bölgede sermaye akışını canlandırarak kapitalist bir sınıfın doğmasını sağladı. Bu sayede bazı şehirler büyük ticaret merkezi haline getirildi. Büyük bozkırlarda yaşayan milyonlarca insan zorla toprağa yerleştirildi. Rus yönetimi; okullar, kütüphaneler hastaneler açtı ve böylece kendisine bağlı yeni bir sınıf doğurdu. Okullarda Rusça zorunlu dil oldu. Türk toplumları arasındaki farklılıklar derinleştirildi. Böylece Orta Asya'da yaşayan

[66] N. F. Katanov, Türk Kabileleri Arasında, Konya 2004, s. 41- 46.

[67] Karçınzâde Süleyman Şükrü, 2005: 605-624.

[68] Bigi, 2005: 80-85.

[69] Bonvalot, 2005: 228.

Türk halkları ciddi bir asimilasyona tabi tutuldu. Bunun sonucunda Batı Türkistan'da Rus, Doğu Türkistan'da Çin hâkimiyeti ve kültürü egemen hale geldi. Türkistan'ın şu andaki hali bu acı gerçeğin en canlı tanığıdır.

KAYNAKÇA

Bigi, M. Z. (2005). **Maveraünnehir'de Seyahat**, (Haz: A. Kanlıdere), İstanbul.

Blocqueville, H. C. (1986). **Türkmenler Arasında**, (Çev: R. Akdemir), Ankara.

Bonvalot, G. (2005). **Eski Yurt**, (Çev: M. R., Uzmen), İstanbul.

Burnes, A. (1834). **Travel into Bokhara**, Harvard College Lıbrary, London.

Habibzâde Ahmed Kemal. (1996). Çin -Türkistan Hatıraları, (Haz: N. A. Özalp), İstanbul.

Karçınzâde Süleyman Şükrü. (2005). **Seyahat'ül- Kübra** (Haz: S. Şapçı), Eğirdir.

Katanov, N. F. (1984). **Türk Kabileleri Arasında**, (Çev. A. Bağcı), Kömen Yayınları, Konya.

Kolesnikov, A. (2010). **Rus Seyyahların Gözüyle Türkistan**, (Çev: R. Abdieva; Haz: İ. Kamalov), TTK. Ankara.

Kolesnikov, A. **Rus Seyyahların Gözüyle Türkistan**, s.33, 36.

Mac Gahan, İ. A. (1995). **Hive Seyahatnâmesi ve Tarihi Musavver**, (Çev: Kolağası Ahmed, Haz: İ. Aka- M. Ersan), İzmir.

Mehmet Emin Efendi. (1086). İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat, (Haz: R. Akdemir), Ankara.

Mert, H. (2007). "XX. YY. Başında Osmanlı Seyahatnâme ve Hatıralarında Türkistan", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri Kitabı,* Ankara.

Mert, Ö. "Amerikalı İki Seyyahın XIX . Yüzyıl Türkistan' İle İlgili Eserleri", *Türk Kültürü*, sayı, 218, s. 185-201.

Özdemir, E. (2010). "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnâmeleri", *History Studies*, volume 2/2.

Radloff, W. (1986). **Sibirya'dan Seçmeler**, (Çev: A. Temir), Ankara , s. VIII, IX.

Schuyler, E. (2003). **Türkistan Seyahatnâmesi**, (Çev: Kolağası Ahmed, Haz: A. Ahmetbeyoğlu- K. Özcan- İ. Keskin), İstanbul.

Stein, A. (1974). **On Ancient Central-Asian Tracks**, University of Chicago Press.

Vambery, A. (1993). **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, (Haz. N. A., Özalp), İstanbul, s. 7-16.

Wolff, J. (1837) **Researches and Missionary Labours Jews, Muhammedans and other Sects, During His Travels Between the Year 1831- 1834**, Phıladelphaa.